

§ 29. ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

- Подумайте, які органи влади потрібно було створити в Україні для побудови демократичної правової держави.
- Чому Україні була необхідна нова конституція?

1. Особливості розбудови законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні.

Для становлення України як правової демократичної держави велике значення мала розбудова законодавчої влади. Єдиним органом законодавчої влади, уповноваженим приймати закони, була Верховна Рада України. Важливим кроком на шляху розбудови законодавчої влади стало ухвалення в листопаді 1992 р. Закону України «Про статус народного депутата України». Закон визначив права, обов'язки та відповідальність народного депутата України, установив правові та соціальні гарантії здійснення ним парламентських повноважень.

Для розширення законотворчої діяльності народних депутатів важливе значення мало те, що вони здійснювали свої повноваження на постійній основі. Однак на діяльності Верховної Ради негативно позначалася відсутність в Україні традицій парламентаризму. Чимало прийнятих законів не мали прямої дії, затримувалася розробка підзаконних актів, які б конкретизували закони та забезпечили їх реалізацію. Хоча закон передбачав дотримання депутатами депутатської етики, її норми нерідко порушувалися. Це негативно позначалося на авторитеті Верховної Ради.

Ефективність діяльності Верховної Ради послаблювало політичне протистояння, відсутність злагоди в роботі законодавчої та виконавчої влади.

Визначним етапом державотворчого процесу стало затвердження Верховною Радою державних символів. 16 січня 1992 р. Державним гімном України був затверджений музичний твір «Ще не вмерла України...», написаний в 1863 р. композитором М. Вербицьким на слова П. Чубинського. 28 січня 1992 р. синьожовтий прапор було визнано Державним прапором України, а 19 лютого 1992 р. Верховна Рада України затвердила малий Державний герб України — тризуб. Затвердження державних символів супроводжувалося гострими дискусіями у Верховній Раді та в суспільстві.

Для побудови суверенної держави необхідно було передусім узаконити правові основи її безпеки. Цей процес розпочала постанова Верховної Ради України «Про військові формування в Україні», ухвалена 24 серпня 1991 р. Важливою віхою в

історії військового будівництва стало прийняття **6 грудня 1991 р.** Закону України «Про Збройні сили України», який визначив правові засади реформування армії. Правові гарантії суверенітету України забезпечували Закони України «Про державний кордон України» (листопад 1991 р.), «Про прикордонні війська України» (грудень 1991 р.). Важливе значення мав Указ Президента України Л. Кравчука «Про утворення державного митного комітету України» (грудень 1991 р.).

На формуванні виконавчої влади позначилася суперечність між президентом і Верховною Радою, яка полягала в тому, що кожна сторона намагалася побудувати свою виконавську вертикаль. За ініціативою президента Л. Кравчука Верховна Рада в **березні 1992 р.** ухвалила Закон України «Про представника Президента України». Ним було встановлено, що представник Президента України є найвищою посадовою особою виконавчої влади — головою місцевої адміністрації в областях, районах, містах Києві та Севастополі. Представник Президента України мав широкі повноваження. Однак опоненти президента у Верховній Раді вважали, що, відповідно до статей Конституції України, влада на місцях повинна належати не представникам Президента України, а головам рад і їх виконкомів. Унаслідок цього виникали непорозуміння. У березні 1993 р. Верховна Рада України внесла зміни та доповнення в Закон України «Про представника Президента України», якими було встановлено, що голови обласних і районних рад є найвищими посадовими особами у своїх областях і районах. Завдяки цьому напруженість у відносинах між місцевими керівниками була послаблена.

На загальнодержавному рівні суперечності були пов'язані з тим, що і Верховна Рада, і Президент України хотіли мати вплив на Голову Кабінету Міністрів — прем'єр-міністра. У жовтні 1992 р. Кабінет Міністрів очолив генеральний директор виробничого об'єднання «Південмаш» Л. Кучма. Після його доповіді на сесії Верховної Ради про катастрофічний стан економіки народні депутати дали згоду на додаткові повноваження Кабінету Міністрів, який одержав право протягом шести місяців видавати декрети з економічних питань.

Судова влада в Україні формувалася з урахуванням потреб економічного та суспільно-політичного життя. В умовах ринкових відносин набули поширення конфлікти між суб'єктами господарювання, тому важливе значення мало ухвалення в **червні 1991 р.** Закону України «Про господарські суди». Фундаментальне значення для утвердження правової держави мало прийняття в **червні 1992 р.** Закону України «Про Конституційний Суд України», основною метою якого було забезпечення конституційної законності та верховенства Конституції України. У **грудні 1992 р.** був ухвалений Закон України «Про статус суддів», яким були визначені права та обов'язки суддів, порядок їх обрання, гарантії незалежності, недопустимість утручання в діяльність суддів та їхня недоторканність.

4 вересня 1991 р. над Верховною Радою України був піднятий синьо-жовтий прапор

2. Прийняття Конституції України 1996 р.

Після проголошення незалежності України в ній продовжувала діяти Конституція УРСР, прийнята ще в 1978 р., до якої депутати змушені були вносити зміни та доповнення.

Незалежній Україні необхідна була нова конституція. Конституційний процес розпочався ще в 1990 р. Була створена Конституційна комісія, яка в травні 1991 р. подала для обговорення у Верховній Раді Концепцію Основного Закону України. Цей проект передбачав побудову в Україні президентської республіки із всенародними виборами президента. Проти міцної президентської влади, яка обмежувала владу рад, виступили комуністи. В липні 1992 р. проект Конституції України був готовий до широкого обговорення. Однак серед депутатів не було єдності щодо того, якою повинна бути Україна: парламентською, президентською чи президентсько-парламентською республікою.

Після виборів нового складу Верховної Ради та Президента України з вересня 1994 р. почала працювати Конституційна комісія. Керівники держави не могли домовитися, яку форму державного правління обрати та як розподілити повноваження між главою держави й парламентом. У грудні 1994 р. Президент України Л. Кучма подав на розгляд Верховної Ради конституційний закон «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні», який передбачав перетворення України з парламентсько-президентської на президентсько-парламентську республіку. Президент ставав одноосібним главою уряду та отримував право формувати його без погодження з Верховною Радою. Президентів мали також підпорядковуватися й місцеві державні адміністрації. Однак цей проект не отримав необхідної кількості голосів у Верховній Раді.

Тоді Л. Кучма видав у травні 1995 р. Указ «Про проведення опитування громадської думки з питань довіри громадян України Президентів України та Верховній Раді України». Громадяни України мали відповісти на запитання: «Кому Ви довіряєте — Президентів України чи Верховній Раді?» Однак цей референдум не міг відбутися без згоди Верховної Ради. Отже, необхідно було шукати вихід із конституційної кризи. З цією метою між Президентом України та Верховною Радою 8 червня 1995 р. був укладений Конституційний договір. За ним до прийняття нової конституції України органи влади повинні були функціонувати на засадах закону «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні».

Здавалося, що Конституційний договір послабив суперечності між гілками влади. Однак після того, як Конституційна комісія передала на розгляд Верховної Ради проект Основного Закону, який передбачав двопалатну структуру парламенту, відносини між гілками влади знову загострилися.

З новою силою спалахнули дискусії про розподіл повноважень між гілками влади, форми власності, про мову, державну символіку, статус Республіки Крим. Прибічники президента знову почали говорити про звернення до народу у формі референдуму. Президент Л. Кучма підписав відповідний указ. Знову виникла політична криза. Перемогла позиція депутатів, які розуміли необхідність прийняття конституції. Важливу роль у подоланні конституційної кризи відіграла Тимчасова депутатська спеціальна комісія, яку очолив депутат М. Сирота. Комісія доклала чимало зусиль, аби узгодити позиції різних партій і фрак-

цій. Обговорення проекту Конституції України відбувалося в умовах загостреного протистояння між Президентом України Л. Кучмою і Головою Верховної Ради України О. Морозом.

Президент Л. Кучма попередив, що розпустить Верховну Раду, якщо Конституція України не буде прийнята в парламентській залі, наполягав на прийнятті свого варіанта Основного Закону шляхом референдуму.

Останнім етапом суперечливого та довготривалого конституційного процесу стала так звана «конституційна» ніч з 27 на **28 червня 1996 р.** Голова Тимчасової комісії з доопрацювання Конституції України М. Сирота читав текст у залі, вислуховував пропозиції, переконував і закликав голосувати. Він простояв за трибуною Верховної Ради понад 15 годин. Конституція України була схвалена. Депутати, які вболівали за долю України, щиро вітали М. Сироту. Його почали називати «героєм конституційної ночі», «батьком української конституції».

Після прийняття Конституції України розпочався новий етап розвитку суспільства і держави. Цей документ, у якому був урахований світовий досвід державотворення, став вершиною суспільно-правової думки в Україні.

Конституція — це не лише правовий акт, а й надзвичайно важливий політико-правовий документ довгострокової дії, основа консолідації суспільства. Крім суто правових норм, Конституція України містить важливі моральні орієнтири. Вона закріпила засади державної політики, спрямованої на забезпечення прав і свобод людини. Провідна ідея Конституції України — держава функціонує для людини, відповідає перед нею за свою діяльність. Конституція заклала підвалини для розвитку та зміцнення демократичної, соціальної та правової держави, у якій людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

У Конституції України закріплене положення про те, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Ідея поділу влади, закладена ще в 1710 р. в «Пактах і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького» Пилипа Орлика, була відтворена в сучасних умовах у новій Конституції України.

Юридична цінність і значення Конституції України як правового акта полягає передусім у тому, що вона, як Основний Закон держави, має найвищу юридичну силу. Усі закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі та повинні їй відповідати.

Отже, Конституція України є основним джерелом законодавства на тривалий період, основою розвитку законодавства та правової системи в цілому.

3. Становлення інституту президентства в Україні.

Становлення інституту президентства в Україні розпочалося напередодні проголошення незалежності України внесенням відповідних змін до Конституції Української РСР. Відповідно до Конституції УРСР, Президент України був визнаний найвищою посадовою особою Української держави та главою

Конституція України

виконавчої влади. Важливою віхою в становленні інституту президентства України стало прийняття **5 липня 1991 р.** Закону УРСР «Про Президента Української РСР». Ним був визначений статус Президента УРСР, порядок прийняття присяги та її зміст, його відносини з Верховною Радою. Законом було встановлено, що Президент УРСР здійснює свої повноваження, спираючись на Кабінет міністрів Української РСР, може створювати необхідні управлінські та консультативні структури. Порядок проведення виборів Президента України був визначений законом «Про вибори Президента УРСР».

Перший Президент України Л. Кравчук мав статус глави держави. Для виконання своїх функцій він створив постійнодіючий орган — Адміністрацію Президента України. Загальне керівництво Адміністрацією Президента України здійснював секретар Адміністрації Президента України. Основним завданням адміністрації було організаційне, правове, консультативне забезпечення діяльності Президента України. За часів Президента України Л. Кучми керівник адміністрації почав називатися главою Адміністрації Президента України.

З метою створення виконавчої вертикалі, підпорядкованої Президентові України, навесні 1992 р. в усіх областях, містах Києві та Севастополі були введені посади представника Президента України. Представник наділявся функціями вищої посадової особи державної виконавчої влади, йому була підпорядкована місцева державна адміністрація. У багатьох областях за рекомендаціями місцевих організацій НРУ, «Просвіти», «Меморіалу» заступниками представників Президента України з гуманітарної політики були призначені особи, запропоновані національно-демократичними силами. Це створювало враження, що представники цих сил беруть участь у формуванні нової влади. Насправді ж вони, беручи на себе тягар відповідальності, не мали фінансових і адміністративних можливостей для істотного впливу на гуманітарну політику держави.

Відповідно до Закону України «Про представника Президента України», він повинен був забезпечити на відповідній території реалізацію законів України, указів Президента України, інших актів законодавчої та виконавчої влади, здійснювати контроль за їх дотриманням. Представник Президента України мав повноваження вимагати припинення, а в разі необхідності зупинити дії посадових осіб, що суперечили законодавству. Була зроблена спроба врегулювати відносини представника Президента України з органами місцевого та регіонального самоврядування й розмежувати їхні повноваження. Зокрема, він мав право контролювати діяльність органів місцевого та регіонального самоврядування з питань дотримання Конституції та законів України, указів Президента України, інших актів законодавчої та виконавчої влади. У Республіці Крим статус представництва Президента України визначався окремим законом.

Незабаром діяльність представників Президента України вступила в суперечність із діяльністю голів відповідних рад, які втратили більшість своїх владних повноважень. Через це під тиском місцевих рад і при підтримці прокомуністичної більшості Верховної Ради інститут представників Президента України в 1994 р. було ліквідовано. Натомість, відповідно до нового законодавства, функції виконавчої влади в областях, містах, районах переходили до виконкомів рад. Керівництво виконкомами та радами відповідних рівнів здійснювали їх голови, які обиралися всенародним прямим голосуванням.

перевірте свої знання

1. У чому суть суперечностей між законодавчою та виконавчою гілками влади на початку 1990-х років?
2. Які законодавчі акти визначали правові засади формування судової влади?
3. Чому Україні необхідна була нова конституція?
4. Якими були причини та значення укладення Конституційного договору між Президентом України та Верховною Радою України?
5. Чому народного депутата М. Сироту називали «героєм конституційної ночі»?
6. Охарактеризуйте основні ідеї та принципи Конституції України 1996 р.
7. Яке значення мала Конституція України 1996 р. для розбудови Української держави?
8. Яке основне завдання було покладене на Адміністрацію Президента України?
9. Які функції виконували представники Президента України в регіонах?

§ 30. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В 1990-х роках

- Чи могло бути забезпечене справжнє народовладдя в Україні за умов існування однопартійної системи?
- Які суспільно-політичні та правові умови потрібно було створити для участі народу в державотворчих процесах?

1. Формування партійно-політичної системи.

Після скасування монополії КПРС на владу розпочався перехід від монопартійності до багатопартійності. Проголошення незалежності України сприяло формуванню партійно-політичної системи. Політичні партії є важливою ланкою, яка пов'язує громадянське суспільство з державою. Вони відображають суспільні інтереси громадян. Багатопартійна система передбачає, що політичні партії не тільки змагаються між собою, а й істотно впливають на формування органів влади.

В Україні з'явилися нові партії, які збагатили її політичну палітру. У вересні 1991 р. в Донецьку відбувся установчий з'їзд Ліберальної партії України. В основі її ідеології — ринкова економіка. Однак значна частина громадян не готова була до сприйняття ліберальних ідей.

До процесу творення партійно-політичної системи активно долучилися українські націоналісти. У березні 1992 р. відбулася конференція ОУН, яка трансформувалася в Конгрес українських націоналістів (КУН). Організацію очолила Я. Стецько.

Наприкінці 1992 р. IV Всеукраїнські збори НРУ проголосили про перетворення НРУ на політичну партію, яку очолив В. Чорновіл.

Після заборони компартії України у зв'язку з її участю в державному перевороті частина комуністів заснували Соціалістичну партію України, яку очолив О. Мороз. Виразником інтересів колгоспної верхівки стала Селянська партія України, створена на початку 1992 р.

Розширилася правова база формування партійно-політичної системи. Був прийнятий Закон України «Про об'єднання громадян» (червень 1992 р.), у якому визначені поняття «політична партія» та «громадська організація». Політична партія була визначена як об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади та місцевого самоврядування. На підставі цього закону в 1993 р. відновила діяльність Комуністична партія України, яку очолив П. Симоненко.

Центристські позиції задекларувала партія Трудовий конгрес України на чолі з А. Матвієнком. Вона виступала за поступове впровадження ринкових відносин.

У східних областях виник Громадянський конгрес України (ГКУ), який висунув ідею створення на основі СНД Євразійського Союзу, виступив за надання російській мові статусу другої державної.

На початку 1995 р. на політичну арену вийшла Соціал-демократична партія (об'єднана). Під її прапорами в різний час виступали політики В. Онопенко, Л. Кравчук, Є. Марчук, В. Медведчук. У лютому 1996 р. виникла Народно-демократична партія центристського спрямування.

На першому етапі формування багатопартійної системи, коли про себе заявили багато маловпливових партій, важливе місце в партійно-політичній системі посідала так звана партія влади, до якої входили вищі кола державної номенклатури.

Важливим показником зрілості політичної партії та її можливостей впливати на процес формування органів влади було висунення кандидатів під час президентських виборів. Якщо в 1994 р. із семи зареєстрованих кандидатів тільки О. Мороз представляв політичну партію — соціалістичну, то у 1999 р. на президентських виборах з 15 кандидатів 12 представляли політичні партії. Однак у 1990-х роках партії виявили свою слабкість у виборах на регіональному рівні. Серед депутатів, обраних до місцевих рад у 1994 р., члени політичних партій становили тільки 5%. Згодом відсоток партійних депутатів у місцевих радах поступово збільшувався.

Посилився вплив політичних партій на обрання керівників Верховної Ради та формування уряду. Так, з 1990-х років голови Верховної Ради України були представниками партій. На основі парламентської більшості, що утворилась у Верховній Раді після виборів 2002 р., був сформований уряд на чолі з прем'єр-міністром В. Януковичем, який представляв Партію регіонів України.

Важливим етапом у формуванні партійно-політичної системи стало прийняття у **квітні 2001 р.** закону «Про політичні партії в Україні». Він конкретизував конституційне положення про право громадян на свободу об'єднання в політичні партії для здійснення і захисту своїх прав. Законом було встановлено, що політичні партії мають право брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, органів місцевого самоврядування. Політичним партіям гарантувалася свобода опозиційної діяльності.

Після запровадження мажоритарно-пропорційної виборчої системи на переможу могли розраховувати кандидати, яких підтримували партії, що мали значний адміністративний і фінансовий ресурс. Голосування за партійними списками

було вигідне передусім великим політичним партіям. Запровадження виборчого бар'єру майже не залишало шансів малим партіям увійти до складу парламенту.

Зросла роль політичних блоків у боротьбі за владу. Так, блокування сприяло посиленню на певний час позицій партій національно-демократичного спрямування. Якщо за результатами виборів 1998 р. до Верховної Ради Народний рух України набрав 9,4% голосів, то об'єднання партій національно-демократичного спрямування в блок «Наша Україна» під час виборів 2002 р. значно поліпшило цей результат – 23,6 % голосів.

Однією з тенденцій, що простежується в партійно-політичній системі останніх років, є те, що комуністи втрачають лідерство як за партійними списками, так і в мажоритарних округах.

Напередодні парламентських виборів 2002 р. в Україні налічувалося понад 150 партій. Їх кількість постійно змінювалася. Більшість із них була нечисленною, не мала сталого електорату. Значний вплив на формування партійно-політичної системи мають великі фінансово-промислові групи. Помітною рисою формування партійно-політичної системи в Україні було те, що створення партій часто ініціювали впливові політичні групи або окремі політики, а не населення. За результатами виборів до Верховної Ради 2006 р. відбувся біполярний розподіл політичного простору: центром одного виступила Партія регіонів, а центром іншого – Блок Юлії Тимошенко (БЮТ).

Досвід, набутий політичними партіями, має важливе значення для становлення громадянського суспільства.

2. Участь народу в державотворчих процесах.

Після проголошення незалежності України та зміни політичної системи були створені політико-правові передумови для активної участі народу в державотворчих процесах. Вплив громадян на життя держави залежав також від рівня їхньої політичної культури та досконалості самої політичної системи. Участь населення в державотворчих процесах реалізувалася передусім під час виборів депутатів усіх рівнів, Президента України та проведення референдумів.

Народ став помітним чинником суспільного життя під час загострення політичної кризи. У 1993 р. посилювалися суперечності між Президентом України та Верховною Радою. На політичну ситуацію вплинув страйк, який розпочався в Донбасі в червні 1993 р. Страйкарі висунули політичні вимоги, у тому числі щодо проведення Всеукраїнського референдуму про довіру президентові, парламенту і радам усіх рівнів. Леонід Кравчук, намагаючись знайти вихід із кризового стану, під час виступу у Верховній Раді в середині червня 1993 р. запропонував провести дострокові вибори до Верховної Ради, референдум з питань довіри Президентові України та доцільності посади президента. Референдум мав також визначити, яку за формою та змістом державу хоче будувати український народ. Щоб уникнути небезпеки протистояння, пов'язаного з можливими результатами референдуму, Верховна Рада ухвалила рішення достроково припинити повноваження обох гілок влади.

Особливість парламентських виборів 27 березня 1994 р. полягала в тому, що кандидати в депутати повинні були набрати понад 50 % голосів виборців із числа тих, хто взяв участь у голосуванні, за умови, що проголосують не менше 50 % виборців, унесених до списків. У деяких округах явка виборців була

Леонід Кучма

низькою, тому не вдалося обрати всіх депутатів відразу. Виборці, які не прийшли на виборчі дільниці, продемонстрували своє негативне ставлення до влади.

Для обрання депутатів, які не пройшли в першому турі, був призначений другий тур. Під час повторного голосування теж не вдалося обрати всіх народних депутатів. До обрання депутатів в округах, де ніхто з кандидатів не міг набрати понад 50 % голосів, тривало аж до грудня 1994 р. Верховна Рада змушена була відкласти на рік вибори в округах, де ніхто не був обраний. На початок 1995 р. Верховна Рада України була сформована на 90 %. Отже, пасивність частини виборців ускладнила формування Верховної Ради. Водночас вибори виявили недосконалість виборчого законодавства.

Серед семи кандидатів на посаду Президента України шанс бути обраним мали Л. Кравчук і Л. Кучма. У голосуванні **26 червня 1994 р.** взяли участь 70,37 % виборців. Перше місце посів Л. Кравчук (37,68 % голосів), однак у другому турі виборці віддали перевагу Л. Кучмі (52 %).

Новообраний *Президент України Леонід Кучма* виступив з програмою радикальних реформ, що передбачали докорінну зміну відносин власності.

Активність населення, його вплив на суспільні процеси значною мірою залежали від політики, яку проводила держава. Коли в процесі приватизації державне майно потрапило під контроль найбільших фінансово-промислових груп, а питання оплати праці та пенсійного забезпечення вирішувалися повільно, у суспільстві почали посилюватися протестні настрої. Це сприяло перемозі лівих сил на виборах до парламенту в березні 1998 р.

Новим випробуванням для українського суспільства стали президентські вибори 1999 р. На них був реалізований сценарій, за яким чинний Президент України протистояв загрозі «лівого реваншу» в особі лідера комуністів. На виборах **31 жовтня 1999 р.** найбільше голосів набрав Л. Кучма — 36,5 %, а П. Симоненко — понад 22 %. У другому турі, який відбувся **14 листопада**, чинний Президент України переконливо переміг лідера комуністів з результатом 56,3 % голосів. Він отримав перевагу в 14 областях України, за нього дружно проголосували виборці в західних областях, які не хотіли допустити до влади комуністів. Прикметно, що в другому турі на виборчі дільниці прийшло більше виборців, аніж у першому. Це була в основному молодь, яка раніше не голосувала.

Оскільки Л. Кучма проводив свою виборчу кампанію під гаслом унесення змін до Конституції України, він видав указ про проведення референдуму. Ним передбачалося винести на всенародне обговорення питання про недовіру Верховній Раді України та право на її розпуск Президентом України, якщо вона протягом місяця не утворить парламентську більшість або впродовж трьох місяців не зможе затвердити поданий урядом бюджет; скасування депутатської недоторканності; зменшення кількості народних депутатів з 450 до 300; утворення верхньої палати парламенту як представника інтересів регіонів; прийняття нової конституції на референдумі. Конституційний Суд зняв питання референдуму про недовіру Верховній Раді та про прийняття нової Конституції України шляхом всенародного опитування. Пропозиції Президента України мали на меті значне послаблення ролі парламенту в житті країни. Всеукраїнський референ-

дум відбувся 16 квітня 2000 р. Більшість населення підтримала пропозиції глави держави. Однак утілення в життя результатів референдуму означало б розширення повноважень Президента України та ослаблення парламенту. Багато депутатів не погоджувалися з такими змінами, тому у Верховній Раді не набралася необхідної кількості голосів для внесення змін до Конституції України відповідно до результатів референдуму. Розгляд цього питання затягнувся. У листопаді 2000 р. в Україні спалахнув «касетний скандал», тому результати референдуму втратили актуальність. Розпочалися акції протесту під гаслом «Україна без Кучми!». Кульмінацією протистояння став багатотисячний мітинг біля пам'ятника Т. Шевченку в Києві 9 березня 2001 р., де відбулися сутички його учасників з міліцією. Загострення політичної боротьби в березні–квітні 2000 р. спричинило відставку уряду на чолі з прем'єр-міністром В. Ющенком.

Реальний вплив народного волевиявлення на розстановку політичних сил засвідчили вибори до Верховної Ради в березні 2002 р. Інтереси «партії влади» на виборах представляв блок «За єдину Україну», який очолив керівник Адміністрації Президента України В. Литвин. Однак на виборах за списками партій і блоків він отримав лише 11,8 % голосів. Перемогу на виборах за партійними списками здобув блок В. Ющенка «Наша Україна» (23,6 % голосів). Третє місце посіли представники Компартії України. За результатами виборів 2002 р. у Верховній Раді України склалася нова розстановка політичних сил.

Найвище піднесення протестних настроїв відбулося під час президентських виборів 2004 р. У першому турі виборів 31 жовтня переміг В. Ющенко, а в другому турі 21 листопада, за даними ЦВК, більше голосів отримав В. Янукович. Однак багато громадян не сприйняли цих результатів і вважали їх сфальсифікованими, що спричинило масові протести в листопаді–грудні 2004 р. З різних областей України до столиці прибули прихильники В. Ющенка. На майдані Незалежності в Києві зібралися сотні тисяч громадян. Мирні демонстрації відбувалися під гаслом «Свободу не спинити!». Мітинги були організовані також у багатьох містах України. Події в Україні привернули увагу всього світу. За таких умов Верховна Рада України на позачерговому засіданні ухвалила постанову, якою визнала вибори такими, що не відповідають реальному волевиявленню людей. У той час, як прихильники В. Ющенка в Центральній і Західній Україні активізували свою діяльність, у м. Северодонецьку (Луганська обл.) відбувся з'їзд органів місцевого самоврядування, де зібралися прихильники В. Януковича.

3 грудня 2004 р. Верховний суд України скасував результати другого туру виборів і зобов'язав ЦВК призначити повторне голосування. Між владою та опозицією тривали виснажливі переговори, під час яких сторони намагалися знайти вихід із політичної кризи. 8 грудня 2004 р. Верховна Рада ухвалила рішення про політичну реформу: Україна з президентсько-парламентської республіки повинна була перетворитися на парламентсько-президентську.

Переголосування принесло перемогу **Віктору Ющенку**. Український народ проде-

На майдані Незалежності восени 2004 р. м. Київ

Віктор Ющенко

монстрував, що може істотно впливати на державотворчі процеси. Події, названі «помаранчевою революцією», показали, як населення за певних історичних умов може переходити від пасивного очікування до спроби взяти долю держави у свої руки. Чимало політологів та істориків вважають, що «помаранчеві події» не були революцією в традиційному розумінні, бо люди не прагнули зламати систему влади чи змінити характер економічних відносин, а лише намагалися не допустити порушення законів. «Помаранчева революція» принесла сподівання на швидке оновлення суспільства, підвищення добробуту народу та подолання корупції. Однак в «помаранчевій коаліції» не було єдності. Населення знову не відчувало очікуваних змін на краще.

У зв'язку з тим, що з 2006 р. Україна ставала парламентсько-президентською республікою, зростала роль Верховної Ради в суспільно-політичному житті. Тому посилилась увага політичних сил до парламентських виборів, які відбулися 26 березня 2006 р. У них взяли участь 45 політичних партій та блоків. До Верховної Ради України були обрані представники Партії регіонів, БЮТу, «Нашої України», Соціалістичної партії України, Компартії України. Парламентська коаліція в складі Партії регіонів, соціалістів і комуністів висунула на посаду прем'єр-міністра кандидатуру В. Януковича. Розгорнулася боротьба за розширення повноважень парламентсько-урядової більшості та звуження прав президента.

Протистояння між главою держави й законодавчою та виконавчою владою спричинило політичну кризу. Вихід із неї спробували знайти в позачергових виборах до Верховної Ради України, які відбулися 30 вересня 2007 р. Найбільше голосів здобули Партія регіонів, БЮТ, блок «Наша Україна — Народна самооборона» (НУНС), комуністи, блок В. Литвина. Вибори засвідчили певне послаблення політичної активності українського суспільства. Вони також показали територіальний розподіл симпатій виборців: Партія регіонів мала більшу підтримку на півдні та сході країни, а БЮТ і «Наша Україна — Народна самооборона» — у центрі та на заході. Прем'єр-міністром стала Ю. Тимошенко. На діяльності влади негативно

Віктор Янукович

позначилося протистояння, що виникло між В. Ющенком і Ю. Тимошенко, яке загострювалося з наближенням президентських виборів.

У 2008 р. розпочалася світова економічна криза, яка негативно вплинула на соціально-економічну ситуацію в Україні. На тлі погіршення економічної та соціальної ситуації «помаранчеві» втратили підтримку населення.

На президентських виборах 2010 р. за результатами другого туру голосування **7 лютого 2010 р.** Президентом України був обраний **Віктор Янукович**. Він проголосив необхідність масштабних реформ, у тому числі в системі влади.

працюємо з документами

- Прочитайте уривок із послання Президента України Віктора Януковича до Верховної Ради України і поясніть, чому визначені в ньому заходи є важливими для України.

**Із послання Президента України Віктора Януковича до Верховної Ради України
«Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2011 році»**

...У Комітеті економічних реформ ми визначили три важливих до цих пір незадіяних ресурсів розвитку.

По-перше — це дерегуляція та стимулювання підприємницької ініціативи.

За умови якісної та системної регуляторної реформи вже наступного року можемо розраховувати на вагомий ефект — додаткове зростання ВВП на 2 % порівняно з минулим роком та збільшення бюджетних надходжень щонайменше на 6 млрд гривень. Особлива увага — розвитку малого та середнього бізнесу. Зокрема, саме бізнес середньої ланки найбільш орієнтований на інноваційні рішення та проривні технології. Ефективне використання механізму державно-приватного партнерства дозволить нам спільно сформувати нові галузі виробництва.

По-друге — це прискорення процесу приватизації. При раціональній організації процесу державний бюджет може щорічно додатково отримувати десятки мільярдів гривень. Водночас прихід ефективного власника розблокує процес технічної та технологічної модернізації виробництв, дозволить підвищити продуктивність праці, а також сприятиме збільшенню доходів державного бюджету за рахунок надходження додаткових податків.

По-третє — земля. На сьогодні мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення гальмує розвиток вітчизняного сільського господарства. Заборона робить неможливим створення ефективних сільськогосподарських підприємств на основі концентрації земельної власності...

перевірте свої знання

1. Охарактеризуйте правові засади формування партійно-політичної системи в Україні.
2. Подумайте, чи можна вважати, що в Україні остаточно сформувалася ефективна партійно-політична система. Аргументуйте відповідь.
3. Яке значення має багатопартійна система для функціонування демократичної держави та формування в Україні громадянського суспільства?
4. Поміркуйте, чи мають політичні партії вплив на формування органів влади та місцевого самоврядування в Україні. Наведіть приклади.
5. Чи можна вважати, що політичні партії в Україні в сучасних умовах повною мірою відображають інтереси громадян?
6. Поміркуйте, чи створені в Україні політичні та правові умови для участі народу в державотворчих процесах.
7. Охарактеризуйте відомі вам форми участі народу в державотворчих процесах.
8. Як впливає активність виборців на формування та функціонування Верховної Ради України?
9. Охарактеризуйте участь громадян в обранні Президента України. Наведіть приклади.
10. Поміркуйте, чи можуть громадяни впливати на вирішення політичних конфліктів в Україні. Обґрунтуйте відповідь.

§ 31. ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1990-х років

- Поміркуйте, чому економічні дисципліни завжди включають до групи гуманітарних дисциплін.

1. Стан господарства після розпаду СРСР.

Економіка України, керована командно-адміністративною системою, наприкінці 1980-х років становила потужну частину союзної економіки, видобуваючи 46,4 % руди, виробляючи 41,4 % чавуну, 35 % сталі, готового прокату, сталевих труб, понад 25 % видів машин і устаткування, при цьому 50 % локомотивів, кораблів і літаків, а також більшу частину високотехнологічної продукції, 50 % цукру, 25 % зерна та м'яса. У цілому Україна виробляла 17,4 % промислової та 22 % сільськогосподарської продукції СРСР.

За кількісними показниками Україну можна було б визначити як економічно розвинуту країну. Однак за якісними витратами матеріалів, енергії та праці українська економіка суттєво відставала від економік країн з ринковими механізмами господарювання, які довели високу ефективність і соціальну спрямованість.

Насамперед це проявлялося відсутністю приватного сектору. За цим показником Україну того часу не можна порівняти навіть із соціалістичними НДР, Польщею та Угорщиною. Вона характеризувалася повним одержавленням економіки. Підприємства України не вміли працювати в ринкових умовах, вони не займалися закупівлею сировини, устаткування, енергоносіїв. Для них не існувало труднощів щодо збуту готової продукції. Усі ці питання вирішувалися централізовано через Держплан СРСР.

Українська економіка характеризувалася монополізмом, спрямованістю на екстенсивний шлях розвитку, мілітаризацією. Вона визначалася диспропорційністю: надмірним розвитком галузей важкої промисловості та недостатнім розвитком легкої та харчової промисловості, що виробляли продукцію для задоволення потреб людей. На початку 1990-х років 80 % промислової продукції, 60 % національного доходу припадало на галузі важкої промисловості. В Україні домінували матеріало- та енергомісткі виробництва.

Газотранспортне господарство України

254

До того ж у попередні десятиліття енергомісткі виробництва були переведені на використання нафти і газу, а не вугілля. Це ставило Україну в залежність від країн-постачальників і насамперед – від постачальників енергоносіїв.

Складовою важкої економічної ситуації стала вкрай складна екологічна ситуація, через яку Україна втрачала 10 % ВВП. До величезних економічних втрат призвела катастрофа на ЧАЕС.

Українська економіка за радянського часу була вибудована на принципі незавершеності.

У більшості випадків українські підприємства виготовляли лише окремі деталі, вузли, напівфабрикати, які комплектувалися за межами України. Водночас виготовлення української продукції було можливе за умов постачання необхідних комплектуючих з інших республік. Загалом промисловість України виробляла не більше 20 % кінцевого продукту. На українську економіку поширювався принцип централізації. Раді міністрів УРСР до 1990 р. було підпорядковано лише 6–7 % виробничих потужностей України. Тому припинення зв'язків призвело до знищення в Україні цілих галузей.

історичний факт

Іноді ситуація доходила до абсурду. Так, у Білій Церкві працювали поряд завод з виробництва шин і завод сільськогосподарських машин. Однак останній отримував шини аж із м. Баку (Азербайджан).

Україна була практично позбавлена банківської та фінансової системи, які б забезпечували кредитування й накопичення фінансів, необхідних для організації виробництва в ринкових умовах.

Через панування державної монополії на міжнародну торгівлю підприємства не мали ніякого досвіду діяльності на міжнародному ринку.

Економічну ситуацію визначали й морально-психологічні чинники: психологічний клімат колективної пасивності, проїнятість консервативними настроями управлінців, які були готові повернутися в минуле, аніж займатися реформами.

Як наслідок руйнівні явища в економіці набували все більших масштабів.

2. Спроби реформування економіки.

Життя вимагало перебудови структури економіки, насамперед відмови від однієї орієнтації на розвиток важкої індустрії, відходу від затратного характеру господарювання, переорієнтації виробництва на потреби ринку. Усі ці завдання потребували переходу від повністю одержавленої командної економіки до ринкової, до створення приватновласницького сектору. З огляду на це вирішальними складовими економічної реформи вважалися роздержавлення й приватизація.

На початку 1990-х років пропонувалися два варіанти проведення радикальної економічної реформи. Перший полягав у здійсненні перетворень валютно-фінансової та кредитної систем. Планувалося, що українська промисловість, за умов оздоровлення фінансової сфери, збільшить виробництво конкурентоспроможної продукції й успішно просуватиметься на зовнішні ринки. Другий варіант передбачав прискорений розвиток галузей, орієнтованих на ринок. З цією метою планувалося провести конверсію оборонних галузей, створити можливості для вільного обігу товарів, капіталів, трудових і матеріальних ресурсів.

Однак у той час головні дискусії більше стосувалися не змісту реформ, а темпів і глибини їх проведення. Прихильники поступовості проведення реформ брали за зразок тодішній досвід Угорщини, Чехії і Словаччини, а прихильники радикальних економічних перетворень вважали за доцільне використання досвіду Польщі. Однак більшість економістів і політиків наполягали на унікальності українського шляху реформ.

Нафтогазове господарство
України

На тодішньому пострадянському просторі чітко проявлялася дуже проста закономірність ставлення до реформ. Більша чи менша налаштованість політичного керівництва на зміни визначалася станом поточних справ у суспільстві. Оскільки ситуація в Україні була кращою, аніж у сусідніх молодих державах, що насамперед стосувалося продовольчого забезпечення, то українська політична верхівка була налаштована на неквапне просування шляхом реформ.

Небезпека такого підходу проявилася вже в січні 1992 р., коли Росія розпочала лібералізацію цін. Відтоді українські політики змушені були не стільки проводити послідовні та цілеспрямовані реформи, запозичувати нагромаджений людством досвід, скільки пристосуватися до нагальних і болючих проблем.

3. Падіння виробництва протягом першої половини 1990-х років.

Лібералізація цін у Росії призвела й до стрімкого зростання цін в Україні. Це було пов'язано насамперед зі зростанням цін на енергоносії. Протягом 1992 р. вартість газу в Україні зросла в 100 разів, а нафти в 300 разів. Це призвело до різкого зростання собівартості продукції, падіння обсягів виробництва. У цьому зв'язку уряд В. Фокіна був змушений у січні 1992 р. лібералізувати ціни, які відразу почали швидко зростати. У цих умовах уряд проводив проінфляційну політику, ознаками чого був величезний бюджетний дефіцит, необмежена грошова й кредитна емісія, зростання цін, різке зниження реальних доходів населення.

Ця політика призвела до того, що восени 1992 р. в Україні рівень інфляції за місяць становив понад 50 %, що означало початок гіперінфляції (експерти МВФ вважають, що допустимим рівнем інфляції є 40 % на рік). Вибухового характеру набуло зростання цін на товари широкого вжитку. Протягом 1992 р. вони зросли більше аніж у 30 разів. Обсяги виробництва продукції зменшувалися, як наслідок — із року в рік скорочувався обсяг національного доходу.

У цих важких умовах у жовтні 1992 р. Верховна Рада України затвердила на посаді прем'єр-міністра Л. Кучму, колишнього директора заводу «Південмаш». У листопаді радянський карбованець замінили на купон-карбованець. Важливим засобом економіки Л. Кучма вважав відродження адміністративних засобів управління. На початку 1993 р. прем'єр-міністр отримав від Верховної Ради надзвичайні повноваження на 6 місяців. Він спробував відновити централізоване управління підприємствами, налагодити систему держзамовлень, запровадити директивні ціни, обмежувати високі доходи. Проте без проведення глибоких ринкових реформ запропонованих заходів виявилось замало. Після деякого сповільнення спаду виробництва інфляція восени 1993 р. досягла 70 % на місяць.

Після відставки Л. Кучми з поста прем'єр-міністра у вересні 1993 р. уряд очолив Президент України Л. Кравчук, обов'язки прем'єр-міністра виконував Ю. Звягільський. Новий уряд намагався використати два важелі: посилення адміністративного регулювання цін і всієї економіки та підвищення податків.

Податки досягнули абсурдних величин, примушуючи віддавати державі 90 % від заробленого. За таких умов громадяни та підприємці почали приховувати свої доходи. В Україні швидко розвивалася «тіньова» економіка.

історичне джерело

За даними українського фонду підтримки реформ, «тіньовий» сектор економіки України сягнув наприкінці літа 1994 р. 60 %. Поза банківським обігом перебувало 40 % грошових знаків.

Зосередивши у своїх руках широкі владні повноваження, Президент України Л. Кравчук не наважився використати їх для проведення економічних реформ. Він побоювався зачепити інтереси старої номенклатури, яка, визнавши незалежність, зберегла за собою керівне становище в Українській державі. Посідаючи керівні пости, номенклатурники мали можливість брати дешеві державні кредити, а потім легко за них розраховуватися в умовах гіперінфляції.

історичний факт

У 1993 р. рівень інфляції в Україні значно зріс і, за оцінкою Світового банку, був найвищим у світі 10 200 %. У 1994 р. економіці країни загрожувало повне банкрутство. ВВП порівняно з 1993 р. скоротився майже на чверть. Ціни зросли в 102 рази. Експерти МВФ уважали, що економічна ситуація в Україні в 1994 р. була найгіршою, за винятком тих країн, де велися бойові дії.

4. Соціальне та економічне становище населення.

Більшість етнічних і політичних українців підтримувала розбудову незалежної держави з огляду на створення широких можливостей для самостійного господарювання й забезпечення високого рівня життя. Однак економічна криза, пов'язана з переходом до ринкової економіки, спричинила соціальні проблеми.

Середній показник поточного споживання (харчування, транспорт, послуги, ліки, житло) у СНД у 1991 р. знаходився на рівні 1972 р. При цьому частка витрат на харчування становила 40 % бюджету сім'ї. Для порівняння варто зазначити, що в розвинених європейських країнах цей показник не перевищував тоді 18–20 %. У 1992 р. рівень споживання понизився до рівня 1950-х років. Витрати сімейного бюджету на харчування зростали постійно. У малозабезпечених і багатодітних сім'ях витрати на харчування сягнули 90 % їхніх заробітків. При цьому, за тогочасними офіційними даними, вартість набору з 22 найважливіших продуктів харчування на червень 1993 р. становила в середньому 32,5 тис. крб, а мінімальна заробітна плата лише 6900 крб. Разом із тим робітники часто не отримували і цих мізерних грошей. Виплати грошей затримували на кілька місяців, а то й років. Якість життя в першому півріччі 1993 р. погіршилося майже в 6 разів порівняно з 1992 р., а порівняно з 1989 р. — у 17 разів. Тенденція до погіршення спостерігалася й наступного року.

Для людей стало недоступним придбання товарів тривалого вжитку (телевізори, холодильники, пральні машини тощо). Уведення в дію житла в 1993 р. відповідало рівню середини 1950-х років.

Набирало швидких темпів масове збіднення населення: якщо в 1992 р. за межею бідності перебувало 11 % населення, то у 2000 р. — понад 80 %.

історичний факт

За міжнародними стандартами розрізняється межа малозабезпеченості та межа бідності. Малозабезпеченість визначається сумарною вартістю послуг і товарів, що задовольняють фізіологічні та соціально-культурні потреби людини. Межа бідності визначає мінімальне задоволення лише життєво важливих потреб. За даними досліджень, третина громадян (майже 17 млн осіб) на межі тисячоліть мала загальний рівень споживання на 10 % нижчий, аніж межа фізичного виживання.

Заробітні плати працівників не рятували їх від збіднення. Так, на початку 1993 р. середньомісячний прибуток на одну особу в Україні становив лише 15 дол. США. Для порівняння: у Сербії — 40 дол., Польщі — 150, Туреччині — 300, Словенії — 400, Португалії — 500, США — 1500 дол.

Сумною реалією тих років стало безробіття. Його масштаби важко визначити через те, що офіційні органи приховували справжні статистичні дані.

5. Роздержавлення, приватизація та фінансова система України.

Терміни «роздержавлення» і «приватизація» означають один суспільно-економічний процес — передачу державної власності (промислових підприємств, земельних ділянок, банків, транспорту, будівель, культурних цінностей та ін.) у приватне володіння за плату або безкоштовно.

Незважаючи на об'єктивну необхідність скорочення державного та розвитку приватновласницького сектору, політичне керівництво зволікало з цією найважливішою складовою здійснення економічних реформ. 1991 рік був присвячений політичним питанням, підготовці та проведенню грудневого референдуму. У 1992 р. стало очевидним, що державне чиновництво навмисно зволікає з приватизацією. Програму приватизації на 1993 р. парламент не затвердив.

Навесні 1994 р. в Україні розпочалася інтенсивна приватизація. Вона здійснювалася з порушенням принципу соціальної справедливості. Вартість державного майна, що підлягало приватизації, занижувалася, утискувалися права трудових колективів, державну власність часто використовували як приватну тощо. Це викликало в людей зневіру, загострювало соціальне напруження.

Здобувши незалежність, Українська держава продовжувала використовувати грошову одиницю Радянського Союзу — радянський карбованець. Через кризові процеси в економіці він швидко знецінювався. Однак український уряд не міг впливати на курс карбованця, оскільки рішення щодо його емісії приймалися в Москві з огляду на фінансові й економічні потреби Росії.

Прагнучи посилити керованість економіки, 10 січня 1992 р. український уряд першим із країн СНД запровадив тимчасову національну валюту — купон-карбованці багаторазового використання, які в листопаді повністю витіснили з обігу радянські карбованці. Проте неспроможність тимчасової валюти виконувати функцію нагромадження, інші складні економічні обставини зумовлювали подальше розкручування маховика інфляції. Щоб виплачувати заробітну плату працівникам бюджетної сфери, пенсії, стипендії, уряд змушений був друкувати все нові й нові купони.

У такий спосіб друкарський верстат «поповнював» дефіцит бюджету (різницю між прибутками і витратами), який досягнув 20 % ВВП. У 1995 р. Національний банк України випустив в обіг купюри номіналом 1 млн купон-карбованців. Щоб захиститися від галопуючої інфляції, люди міняли купони на долари. Виникла загроза доларизації економіки.

6. Трудова еміграція.

Економічна скрута перехідного періоду в Україні 1990-х років примусила людей шукати заробітки в країнах Європи та Америки. Лише до Росії щороку на сезонні роботи виїжджали майже 3 млн нелегалів.

Масштабність вимушеної трудової міграції характеризують такі цифри: щодня з України виїжджали майже 500 чоловік. За кордоном шукали заробітків 7–8 млн працездатного населення, тобто кожний шостий-сьомий українець.

Чоловіки працювали на будівництві, заводах, у сільському господарстві. Жінки доглядали хворих, людей похилого віку, дітей, працювали домогосподарками. Загалом емігранти виконували важку та неprestижну роботу. Вони погоджувалися на низьку оплату праці, як за мірками тих країн, куди вони емігрували, однак високу — за мірками в Україні.

Ті емігранти, які легалізували своє становище, мали змогу, отримавши відпустку, приїздити на батьківщину, бачитися з рідними. Однак більшість емігрантів працювала нелегально. Так, наприклад, у Португалії в 2004 р. напередодні підписання з Україною офіційних документів про регулювання трудової міграції було 70 тис. легальних емігрантів і 210 тис. нелегальних.

Трудову міграцію ще називають «круговою». Адже 80 % емігрантів мали намір повернутися на батьківщину, 70 % мали в Україні сім'ї. Своїм першочерговим завданням вони вважали заробіток коштів для купівлі в Україні житла, оплати навчання дітей, започаткування власного бізнесу.

Значний внесок українська трудова еміграція робила в налагодження культурних контактів України з країнами перебування. Фестивалі, дні культури, товари культурного вжитку, створені представниками української діаспори, демонстрували цивілізаційну спільність українського народу з європейськими народами та народами Нового Світу. Українська трудова еміграція сприяла формуванню позитивного іміджу українського народу в міжнародній спільноті.

працюємо з документами

- Проаналізуйте висловлювання В. Ющенка з приводу сучасної хвилі трудової еміграції з України і дайте відповіді на запитання.
Чи добре, що політик уболіває за долю співвітчизників? Чи добре, що політик, який наділений широкими владними повноваженнями, лише констатує факти, але нічого не робить для виправлення ситуації?

...Часто Україну покидають найкращі, ті, хто здатний відповідати за свої родини, здатний долати труднощі. В основі трудової міграції, безумовно, лежать економічні мотиви, але це наслідок. Головна причина — політична. Нинішня влада неспроможна створити умови для гідного життя українців, через що мільйони людей стають ізгоями. Це національна трагедія, коли 7 млн батьків і матерів живуть без дітей у вимушеній еміграції.

перевірте свої знання

1. Визначте, які переваги та недоліки були характерними для української економіки напередодні проголошення незалежності.
2. Порівняйте особливості двох напрямів реформування економіки України, запропонованих українськими економістами.
3. До вирішення яких питань і чому були, зрештою, зведені економічні реформи в Україні?
4. До яких економічних і політичних наслідків призвело зволікання з проведенням економічних реформ в Україні?
5. Охарактеризуйте зниження виробництва в Україні протягом першої половини 1990-х років, а також ті засоби, якими намагалися його зупинити уряди Л. Кучми і Л. Кравчука.
6. Визначте причини, що зумовили катастрофічне зниження рівня життя населення України.
7. Якими показниками характеризувався тогочасний рівень життя? Які з них вас особливо вражають?
8. Поясніть, чому протягом першої половини 1990-х років українське політичне керівництво зволікало з проведенням приватизації та роздержавлення.
9. Охарактеризуйте становище фінансової системи України в перші роки незалежності.
10. Уявіть себе істориком, який описує «четверту хвилю» української еміграції. Що б ви насамперед прагнули повідомити майбутнім поколінням?

§ 32. ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1990-х років — НА ПОЧАТКУ НОВОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

- Учені-економісти вважають, що поведінка людини визначається не лише чинниками економічного характеру, а й звичаями, етичними нормами, правом, релігією, особливостями культури. Чи помічали ви зв'язок економіки з названими суспільними інституціями?

1. Основні тенденції розвитку економіки в другій половині 1990-х років.

У жовтні 1994 р. Президент України Л. Кучма проголосив стратегію економічних перетворень, подолання економічної кризи, які з нетерпінням очікувала вся Україна. Її складовими стали: обмеження дефіциту державного бюджету, звільнення від обмежень внутрішньої та зовнішньої торгівлі, суворя монетарна політика, приватизація великих підприємств, проведення земельної реформи.

Протягом перших років після проголошення програми в економіці намітилися певні позитивні зрушення. Насамперед розпочався процес активної приватизації державних підприємств. Якщо на початку президентства Л. Кучми приватна власність становила 4 %, то через 3,5 роки — майже 40.